

ANG PAGHAHANAP NG TAHAN NG BAYAN

Will P. Ortiz at Elyrah L. Salanga-Torralba

Dalawang libo, dalawampu't dalawa (2022) ang taon ngayon. Katatapos manalanta ng pandemya. Nakakintal pa rin sa ating isipan ang tindi ng dinaanang pighati at dahas na dulot ng virus at kawalan ng sapat na aksiyon ng pamahalaan. Nagluksa ang bayang walang masilungan. At hanggang sa kasalukuyan dama pa rin ang pinsalang dulot nito. Naghahanap pa rin tayo ng susulungan, ng sisilungan, ng nawawalang tahanan. “Tahan” ang salitang-ugat ng tahanan. Hindi ito simpleng pagtigil—ng luha, pighati, o takot, kundi paglukob ng kapayapaan.

Hindi pa tumatahan ang karamihan sa mga akdang naririto magmula sa iba't ibang pook ng Pilipinas. Nakikita sa mga maikling kuwento, sanaysay at mga tula ang pananatili ng salanta bagaman mayroong mababanaag na liwanag sa ilang mga akda. Naglulungati ng pagbabalik ng tahanan.

Mga Maikling Kuwento

Narito sa mga akdang prosa ang pagtangis at pagtangi ng mga tauhan ng kani-kanilang hilahil at kawalan habang nagpapatuloy, naghahanap sa kinikilala nilang tahanan.

Sa mga dagling Waray, na may saling “Kalag (Kaluluwa),” “Mabaya,” “Tingali May Nahibayaan (Baka May Naiwan),” na isinulat nina Mark Anthony Salvador at Hera Alexan Benitez, ay pawang

nagpapakita ng pagdurusa ng kaluluwa. Nawawala ang kaluluwang nagpapanatili ng ginhawa ng katawan at isipan, hindi malaman kung saan napunta. Ang pagkawala ng sarili at siya ring nagwawasak sa indibidwal at mga relasyon. Kapansin-pansin ang tono ng pighati o *kabidoan* sa mga dagli na dulot ng pagkakaiba ng mga personalidad at dinamikong relasyon sa loob ng pamilya. Ngunit nakakonteksto ang mga pighating ito na nakabatay rin sa pang-ekonomikong kalagayan na nagpapatindi ng mga tunggalian. Minsan, walang nasusulingan ang kaluluwa, at minsan nama’y nagiging kanlungan na higit pa sa tao ang alagang hayop.

Sa dagling Bikol na “Muda” ni Ronnie M. Cerico, inilarawan ni Cerico ang dati nang imahen ng mga taong tatlong kahig isang tuka at ang gawain ng paghag-ot o pagkuha ng maninipis na hibla ng abaka. Tulad ng karaniwang Filipino, agad silang natutumba ng buhay sa pagkakasakit ng isang tao sa pamilya. Nagsisilbing talinghaga rin ang paralisadong ama ng búhay ng mga tauhang walang magawa sa kahirapang kinasadlakan.

Ang maikling kuwentong Cebuano na “Bargit-Hurot” ni Hannah Lecea ay nagpakita naman ng imahen ng dilim sa kanayunan. Tinalakay sa akda ang paghihiganting ginawa ng isang babaeng kinaliwa ng bana sa pamamagitan ng kulam. Parang imahen ng babae sa idiomang “Hell hath no fury like a woman scorned” mula sa linya ng dula ni William Congreve na *The Mourning Bride* (1697). Kinakatawan ng idiomang ito ang maikling kuwento ni Lecea ukol sa mga babaeng kung maghiganti’y walang pakundangan sa kung sino man ang masadlak sa kamatayan. Hindi nagbigay ng tiyak na katapusan ang kuwento pero sa tinatahak ng tono at banghay, malagim ang kahihinatnan nito.

Kung lagim ang maaaring kauwian ng kuwento ni Lecea dahil sa galit ng isang babae, lagim din ang kahahantungan ng kuwento ni Ma. Cecilia de la Rosa sa Bikolnong maikling kuwentong “Manoy, Manoy” dahil sa pag-iidolo ng isang batang lalaki sa kaniyang Manoy o kuya. Dinadala tayo ng kuwento sa mga karaniwang pagtingin ukol sa pagiging tunay na “lalaki”—dumaan sa ritwal ng pagtutuli, malakas sa inuman, dumaaan sa initiation, tulad ng mga fraternity, at nakapasa sa mga pagsubok o challenge na ibinigay upang matawag na ganap na “lalaki.” Subalit sa estilo ni de La Rosa, mahusay niyang binaliktad ang mga kumbensiyon ng lipunang patriyarkal upang ihayag ang tunay na kalagayan ng batang si Tikoy—nangangailangan ng kalinga at gabay ng ama, ng ina, ng kaniyang Manoy (na di nakasagot sa pangangailang ito bilang kahaliling modelo ng ama) at ng lipunang ginagalawan. Bagaman di natukoy sa akda ang dahilan ng pagpatay ng marahas ng batang karakter, sa huli, makikita pa ang pagbali sa patriyarka, nang di makaya ni Tikoy ang talim ng pagtuli sa kaniya. Kakailanganin ng gabay ng kaniyang Manoy ngunit kuwestiyon pa rin kung kaya itong gawin ng kaniyang kuya.

Tradisyonal ang Aklanong kuwentong “Tag-Ilaya” ni Shur Mangilaya ukol sa isang taga-Maynilang sawimpalad sa pag-ibig ngunit nakatagpo ng pag-ibig sa lalawigan. Bahagi pa rin ito ng tema ng dikotomiya sa pagitan ng lungsod at lalawigan. Babaeng walang katapatan kay Engineer Jules ang dating kasintahang sumama sa isang seaman. Walang pangalan ang babaeng ito. Kapansin-pansin namang Dalisay ang pangalan ng babaeng kapalit ng sawing pag-ibig na ito, siyempre, taga-lalawigan. Si Isay, palayaw ng dalagang ito na ang imahen ay tulad ng Birhen—maganda, mayumi, mapangalaga, ay taliwas na taliwas sa babaeng taga-Maynila. Matingkad ang

paggamit ng imahen ng balsa laban sa barkong sinasakyan ng seaman na karibal ni Jules noon, at walang dudang ang pipiliin ni Jules ay ang balsang kawayang sinasakyan nila ni Isay-simple at tradisyonal ngunit kayang tawirin ang ilog patungo sa pampang. Sa kuwento, makikita ang kultura ng pagkain, baile (pasayaw), at pakikitungo ng mga taong mula sa Aklan. Kapansin-pansin ang pagtatapos ng kuwento sa positibong pagkakatagpo ng tunay na pag-ibig ni Jules. Sa Aklan, nakatagpo ng tahanan ang protagonista.

Sa susunod na akdang sanaysay, mababanaag ang Liwanag sa kabila ng dinaanang bagyo ng persona, literal man o sa metalinghagang pakahulugan.

Sanaysay

Nag-iisa sa kalipunan ng mga akdang ito ang sanaysay sa Kinaray-a na “Parehas kang mga Pispis, Kag ang Ebanghelyo kang Panahon (Tulad ng mga Ibon, at ang Ebanghelyo ng Panahon),” ni Genevieve L. Asenjo. Tahimik na nagmumuni sa simula si Asenjo ukol sa mga ibon, dating karelasyon, pagkasira ng kalikasan hanggang sa karanasan ng karahasan sa bagyong Odette. Ani ng may-akda ukol sa sigwa, “Nanggigigil. Hanggang sa gabi. Parang bulldozer; may ngipin na tumutulak-tiklop.” At pagkatapos danasin ng taong-bayan ang simbuyo ng kalikasan, magbibigay lamang ang pamahalaan ng ayudang noodles at lata ng sardinas. “Maiwan ka guid karia,” sabi ng mga tao ayon sa sanaysay. Wala naman talagang magagawa, na hindi lamang sentimyento ng mga nasalanta ng bagyo kundi ng buong bayan lalo na kung iuugnay sa danas ng nakaraang pandemya. Ngunit sa huli, hindi mananatili sa kalunos-lunos na kalagayan ang pagmumuni kundi ibabalik ang pagmumuni sa imahen ng mga

ibong walang pangalan, mahirap bigyan ng identipikasyon ngunit malayang lumilipad sa nais puntahan.

Mga Tula

Bumabagtas sa halaga ng nakaraan at kasalukuyan ang ilan sa mga tema ng mga tula sa antolohiyang ito. Mayroong pangangailangang bumalik ang mga persona upang mahanap muli ang sarili sa panahon ng ligalig at kawalan ng pag-asa. Binabalot din ang mga tula ng kawalan ng pag-asa, ng mga pag-asang nakakulong, mga indibidwal na nawalan ng kapangyarihan, mga personang di makapagpasya.

Umpisan natin ang pagtingin sa mga tulang ito, sa higit na positibong tono. Sa mga tulang Minasbate ni Roger A. Pautan, Jr., taliwas ang mga ito sa kawalan ng lugar ng tao sa mundo kundi nagpapakita ng mga tradisyonal na kabuhayan at pagpapahalaga sa kultura at halagahan ng bayan. Sa “Pamangtí” o pagkuha ng mga lamandagat sa baybayin, “Kálong! Kálong!” o pagsara ng lambat, pawang nagpapakita na ang kasipagan ay magbibigay sa tao ng grasya, sagana ang dagat at lupa at hindi nito ipagkakait ang bunga. Tradisyonal ang mga tula na masusuma ang tema sa sinabi ng makata sa taludtod na nagsasabing magkaugnay ang kultura’t pagpapahalaga. Pinakamatingkad sa mga tula ang “Lúgsad-Ságka” sapagkat naglalaro ang tula sa parikala ng pagkakaiba. Sa lahat ng mga tulang ito, ito ang nagpapakita ng likas-yaman at pagiging mabuti ng kalikasan sa tao, naipakita ito ng musika ng tugmaan ng makata (kung sa pag-akyat ng niyog may hamtik/sa dalampasigan ay may pumipitik). Nagpapaalala ang tulang ito ni Pautan ng tradisyonal na mundo kung saan nanatili ang ginhawa.

Sa mga tulang tuluyan sa wikang Hiligaynon naman ni Adrian Medina Pregonir na may pamagat na “Damnatio Memoriae o Kung Paano Tayo Ipinapahamak ng Gusgos na Gunita,” makikita ang pagtatangka ng tao na kumawala sa mga nagpapabigat sa kaniya, gunita man ito o sa nagaganap sa kaniya sa kasalukuyan. Sa “Mundus Senescit” (tumatanda ang mundo), parikala ang matinkad sa tulang ito na nagpapakita ng kapantasan ng tauhan samantalang tila nasa edad medya ang pamamaraan. Nagpapakita lamang ng pagsusunog ng kilay na di lamang sa aklat ngunit sa pamamaraan ng paglusot at paglipol ng mga kalaban upang makamit ang hinahangad na titulo. Sa “Montani Semper Liberi” (laging malaya ang mamumundok) may pagdadalawang-isip ang persona kung aaakyat ng bundok, kung maniniwala sa kababalaghan o agham. Nagtatalo ang estruktura ng personalidad na hiniram kay Freud, sa huli, di pa rin nakapagpasya ang persona sa tula. Sa “Miseram Pacem Vel Bello Bene Mutari,” (Ang masamang kapayapaan ay mas masahol pa sa digmaan; mula sa *Annales*, III, 44 ni Tacitus, Romanong historyador at politiko), walang kapayapaang nadama sa loob ng sarili ang kausap ng persona na naghiganti at nakidigma ngunit nauwi lamang sa kadiliman ang lahat. Sa “Pater Noster” (Ama Namin), walang bisa ang anumang panalangin. Sa “Deus Ex Machina,” nag-iba ang hugis ng diyos, nasa loob siya ng “makinang walang loob” at kinapos na ng mga milagrong maibibigay sa tao.

“Sagup” o “Salvage” ang unang tula ni Glenn Galon na nasa Hiligaynon. Ipinakita sa tula ang isang misteryosong tauhang dumadalaw sa mga puntod sa gabing madilim. Sinasagup ng tauhang ito ang mga orkidyang inalay sa mga patay. Dadalhin niya ang mga sinagup sa sariling kanlungan. Naglalaro ang tulang ito sa kahulugan

ng “salvage” sa ating bayan na di sumasagup kundi sumisila ng buhay ng walang kapangyarihan. Mapaglaro rin ang ritmo sa tulang “Hulao-Hulao” o solitaryong islang binubuo ng mga patay na korales na matatagpuan sa Negros Occidental. Tulad ng naunang tula, mapaglaro man ang imahen ng araw at dagat, matingkad ang paglalarawan ng lumulubog na araw at nagpapalitaw ng pulong may patay na korales. Naiba sa koleksiyong ito ang “Beks Villanelle” na may nakatutuwang tono ngunit may seryosong mensahe—ang pagiging bakla ay hindi sakit. Hindi ito dapat pag-aralan sa ilalim ng patolohiya upang sagipin sa sakit na nakahahawa ang isang bakla. Matapang ang huling linya—“Hindi n’yo kami mapupuksa.” Ang “n’yo” ay tumutukoy sa panghahamon sa kapangyarihan ng patriarkiya.

Matatapang ang mga bata sa tulang Hiligaynon na “Welga batok sa demonyo/ Welga laban sa halimaw” ni Noel Galon de Leon. Isa itong tulang tuluyang mala-kuwentong ada o fairy tale kung saan ang bata ang bida. Wala silang kasamang mga matatanda, sila ang nagpasyang hamunin ang gusali ng halimaw na nagpapanggap na busilak. Ganito rin ang tinuturo ng tuluyang “Ang Gintunaan sang Maragtas/ Ang Alamat ng Kasaysayan,” bata ang bida sa paghahanap ng libro ng kasaysayan. Siyempre pa, kaugnay pa rin nito ang tulang “Pagleyenda sang Bata sa Iya Kaugalingon/ Pagsasaalamat ng Bata sa Sarili,” sa alamat-tulang ito, nawalan ng kapangyarihan ang mga bata dahil sa pagiging utusan nila upang isakatuparan ang maling patakaran ng naghahari-harian. Dahil sila’y mga tauhan sa alamat, mayroon silang pagpapasyang tila matanda ngunit nananatili ang katangian ng bata dahil sa pagiging *resilient* o may kakayahang bumangon sa kinasadlakang kasamaan o kamatayan. Sa huli, ayon

sa mga maalamat na bata, “wala tayong kamatayan.”

Development Aggression ang tinatalakay ng mga tulang Hiligaynon ni Abalajon. Sa “Ligaw,” simbolo ang kalabaw ng tradisyonal na buhay. Parikala sa tula na ang kalabaw pa ang binibintangang maaaring makasira ng ari-arian. Sa “Lumang Litrato,” tila may nostalgia sa nakaraan na kinubkob naman ng turismo ng kasalukuyan. Sa tulang “Pagsunod sa Mga Trak,” nag-aalala ang persona hindi sa maaaring pagkasagasa sa kaniya ng trak kundi sa kung anumang hinukay at kinuha ng trak mula sa kanilang bayan para sa pag-unlad ng iba. Sa huling tulang “Kanlungan,” ipinakita ang pagbibistay ng mga bahayan upang magbigay-daan sa “kaunlaran” at tahimik na nagmamasid ang persona sa mga batang papunta sa ilog ng mga bakawan. Ngunit ano nga ba ang idinulot ng pag-unlad at teknolohiya, nakabuti kaya o hindi sa mga karaniwang mamamayan?

May impluwensiya ng kuwentong-bayan ang mga tula ni Delfin Mundala. May naratibo sa mga tula na may mga parehong karakter na sina Camelo at Miguel. Sa koleksiyong “Santilmo sa Pantalan” ni Mundala, nagsasanib ang pamahiin at paniniwala at ang banta ng karahasan. Sa “Sina Camelo at Miguel,” mahinahon ang kristal na tubig ngunit sa huli’y “sinaksak ng sagwan ni Camelo ang malinaw na dagat.” Sa “Ang Pag-uudyok,” napilitan si Camelo at pumayag na maghintay sa darating na santelmo. Sa “Pagtanggap sa Hamon,” narinig nila ang tinig na mahiwaga ng santelmo at sa “Panaghoy ng Santilmo,” nawala ang mga bata at lumayo. Sa mga tula, may mga nawawala na di na nakita ngunit di nareresolba ang dahilan ng pagkawala. Nananaig ang takot. Ngunit ayon nga sa persona ng tula, ang katapangan, marahil “ay hindi pa ngayon.”

Kababaihang nakaranas ng karahasan ang tema ng mga tula ni Roda Tajon na orihinal na nasa Ilokano. Sa mga tulang “Ang Babaeng Nabalo,” at “Marka,” makikita ang motif na puno ng mga kasangkapang nililinis ng “mabubuting babae, mabubuting ina”—baso, pinggan, at maging lababo. Hindi lunan ng kapayapaan ang tahanan kundi lunan ng karahasan, dulot man ito ng pambubugbog ng asawa o ng pagturing na lamang sa ina bilang katulong sa bahay (“pangangatulong sa sariling tahanan”). Sa unang tula, nakabangon ang persona sa pagkalugmok ngunit sa ikalawang tula, hindi man nakaranas ng pisikal na karahasan ng asawa, nabaon na sa dahas ng kawalan ng kalinga ng pamilya ang persona. Itinuring niyang nawawala ang kaniyang pagkatao—“pagkatao kong inaagos/Sa nilulumot naming lababo.” Sa huling tulang “Kilalanin Ako,” matapang ang tinig ng persona na nasa unang panauhan. Isang dapo o orkidya ang persona na wari’y dapat lamang hangaan sa kaniyang ganda, di dapat salingin o kitlin dahil may banta sa huli sa sinumang magtatangka—“ang búlo kong nakalalason.”

Pagbabalik sa simula ang mga tulang Ilokano ni “Rugi Ken Dadduma Pay a Daniw” ni Ariel Sotelo Tabág. Mula sa “Rugi” (Simula) hanggang “Bin-i” (Binhi), inilalarawan ng mga taludtod ang búhay bago ang pananakop ng mga dayuhan. Sa “Simula,” kausap ng persona ang manlalakbay tungo sa inmortalidad na nakikiisa tungo sa pagbuo ng tahanan. Sa “Pamayanan,” walang pagbubuklod o paghihiwalay sa pagitan ng kalikasan at tao, sa pagitan ng biyaya ng diyos at ng tao, at idiniriin na wala ring pagitan ang buháy sa namayapa. Ipinakilala ang Manlilikhang si Apo Mugna sa tulang “Sa Ngalan ni Apo Mugna,” magkaroon man ng bambanig o maligno, naroon ang tiwala sa tungkulin ng tao na mangalaga sa kalikasan at

maging sa tungkulin ni Apo na magbigay ng biyaya. Ipinakilala rin ang karunungan, katuwiran at pakikipagkapwa sa tulong “Babaylan.” Sa huling tula, masasagot ang tanong kung bakit ibinabalik ang kahalagahan ng babaylan, ng paniniwala sa lumikha, dahil ayon sa taludtod ng “Binhi,”—“Nagkakasya kami sa sapat Kailangan bang malustay/ Ang panahon sa paglikha ng armas para sa aming espasyo?” Mahalaga ang pagbabalik sa simula upang magkaroon ng halaga ang kultura’t pinagmulan.

Mga daniw o tulang Ilokano ang inakda ni Jobert M. Pacnis, Tila tradisyonal ang tulang “Dila” sa umpisa, na nagpapahalaga sa simpleng lasa ng gulay at di na maghahanap ng iba. Sa huli, babawiin ito ng persona at maghahanap ng “kinaiinggitang lasa” sa “malaking bahay na bato” na siyang nagkakait sa kaniya ng lasang ito. Mula sa “banga ng bayan,” isusulong ng tulang “Pagtikim” ang usapin din ng “development aggression”— ang danas ng mga “niraspang ilog,” mga “nagdidiyasporang” ginto at mga politikong pangako ng dalawampung pisong kada kilo ng bigas na tunay namang napako. Itutuloy ng tulang “Pagkakaisa,” ang diin sa tema ng mga taong nagnakaw sa bigasan ng bayan kaya walang magagawa ang mga ibon, isda, gamugamo naghahanap ng ikabubuhay. Dadalhin ng tulang “Kasuotan” ang mambabasa sa iba’t ibang damit na isinusuot ng iba’t ibang tao na nagtata kang pagtakpan ang mga karahasan at kadiliman ngunit sa huli, ang payo ng tula ay ito: “Kailangan ng pagtanggap sa lumang kasuotan/Kailangan ang pagbabalik sa kahubdan.”

Samantala, may kani-kaniyang sandali ang mga tulang isinulat sa wikang Kinaray-a at Bikol. Papa’no nga ba natin inilalarawan ang sarili sa ating mga sandali? Narito ang iba’t ibang paghuli sa sandali sa pagitan ng bawat salita, pagtigil, at hininga.

Iisa lamang ang makata para sa Kinaray-a sa kalipunang ito. Nagpang-abot ang pangungulila't paglisan ng persona sa tulang "Kon sa Diin ko Luyag" sa koleksiyon ni Genevieve L. Asenjo na "Kon sa Diin Ko Luyag kag mga Binalaybay kang Aga (Kung Saan Ko Nais at mga Tula ng Umaga)." Ang kamatayan ay pinagluluksa sa gunita ng nakaraan at lunan sa iisang saglit. Sapagkat "wara't rulubngan dyang pagtangis (walang hukay itong pagluluksa)," walang pirming pagtanda sa naiwan at sa buhay bago ang pandemya. Naroon lamang ang mga labi ng kasalukuyan: nananahan "sa mga la'yong nga sanga, sa nagadurunot nga mga dahoon" (mga tuyong tangkay, ang mga nalalagas na dahon). Sa kaniyang mga "Binalaybay Kadya nga Aga" (Tula Ngayong Umaga), ang persona'y mayroong mga sariling sandali ng kaniyang pagninilay. Mayroong katahimikan ang tono ng mga tula. Hinihikayat ang mambabasang samahan ang persona sa kaniyang pagmamasid at hanapan ng lugod ang mga simpleng "butang nga rugya pa" (bagay na naririto pa). Mga tula ito ng kairalan. Sa unang basa'y iisipin mga tula ito ng pag-iisa, mga meditasyon lamang tungkol sa kabuluhan ng pandemya. Ngunit mauulinigan rin ang pagpapahalaga sa kapwa, ang pagkamangha sa karaniwan at nariyan tulad ng "tun-og kadya nga aga" (hamog ngayong umaga) at sa "akon kaugalingon" (sariling boses), at matutuhang magpasalamat na buhay ang lahat, ligtas, at payapa. Nagtapos ang koleksiyon sa pagdamay ng persona sa kaniyang mambabasa sa anyo ng pangungumusta. "Kumusta ang imong pagpahimuyong kadyang pandemya?" (Kumusta ang iyong pananatili ngayong pandemya?). Sa huli, naroon ang isang pangako: rugya lang ako para mamati (narito lang ako para makinig). Isang bukas na paanyaya na saluhan ang persona sa hinahon ng kaniyang sandali.

Sa koleksiyon ni Rod Anthony Robles ng mga tulang Bikol, ipinakilala niya sa kaniyang mambabasa ang katutubong paniniwala sa ibang nilalang. Makikita sa kaniyang *Tambaluslos at Iba Pang Mga Tula*, ang tambaluslos, tago-ngirit, at tawong lipod na nakikipamuhay sa mga tao. Ngunit, naroon ang babala sa mga tula na ang tao’y di nag-iisa, na palagiang mayroong nakabantay; nagmamasid sa bawat ikinikilos, nag-aabang lamang ng oportunidad na sila’y maaaring magsamantala. Ginamit ni Robles bilang alusyon sa pang-aabuso sa karapatang pantao ang mga nilalang na ito. Nagpakita ng mga sandaling binabalot ng pag-aalinlangan at pangamba ang mga tao dahil sa mga nilalang. Sa kaniyang tulang “Tambaluslos” halimbawa, inilarawan niya ang tambaluslos bilang isang halimaw na may malaking bibig at lawlaw ang ari. Sa gabi, habang ang tao’y nahihimbing, nananaginip, sasalakay ang tambaluslos at “manghahabon nin natatadang mga hinangos” (magnanakaw ng natitirang mga paghinga). Umaalingangaw sa tula ang desperasyon: ang pagdaing ng mga parahagot (mga magsasaka ng abaka) na naghihingalo na sa gutom at hirap sa kabila ng pagkitil ng tambaluslos at pasanin sa lupa. Makikita sa mga tula ang pagsasalikop ng dalawang naratibo: ang naratibo ng supernatural at ng realidad. Sila ang mga nilalang na hindi nakikita ngunit malay ang tao sa kanilang presensiya. Iniiwasan sapagkat sila’y nagdadala ng panganib at pinsala. Sa kabila ng supernatural na tema, nag-iawan ng palaisipan ang mga tula ni Robles. Sino ang higit na dapat katakutan? Ang mga nilalang sa kanilang likas na katangian o ang mga taong nagpapanggap na mabuti’t may malasakit sa kanilang kapwa? Sa huli, naroon ang pagtatanto ng pagmamalabis na makikita sa kaniyang tulang “Tawong Lipod”:

*Siring sa mga istorya,
an mga tawong lipod nagsusulot palan
nin gubing nin tawo.
(Gaya sa mga kuwento,
ang mga tawong lipod ay nagsusuot pala
ng damit ng tao.)*

Nasa wikang Bikol rin ang koleksiyon nina Nethalie Jane E. Rojas at Diane Monic T Alberto. Nasa sandali ng ligalig ang mga tula nina Rojas at Alberto. Tila naghihintay sa musa ng pagkatha ang persona sa mga tulang “Arimpungatan” (Alimpungatan) at “Kulukurtina” (Tabing). Naipapamalas sa dalawang tulang ito ang bigat ng tungkuling kumatha tungkol sa buhay sa panahong itinuturing na “Semana Santa” ng persona sa “Arimpungatan.” Nabubuhay sa “kalbaryo urualdaw” (kalbaryo araw-araw) ang persona na kung maaari lamang ay pipiliing huwag magising sa mga susunod na buwan at taon. Subalit, nanatiling gising at pipilitin ang sariling manatiling gising, upang maging saksi at tagapagsalaysay sa katiwalian ng mga “minahade-hadean na dae batid mag-ako ning kasal-an” (mga naghahari-harian na hindi marunong umako ng kasalanan). Delikadong magtulog-tulugan sa panahon ngayon ng ligalig. Hinihingi sa persona ang maging mapagmatyag. Hindi karaniwan ang mabuhay sa panahon ngayon. Mayroong kalbaryong kailangang pagdaanan, lampasan. Inaako ng persona ang tungkuling maging mulat habang tangan-tangan niya ang alam niyang mahalaga sa sandali ng kaniyang pagkaligalig: ang kaniyang alaala at katotohanan. Sa kabilang banda, makikita

sa mga tulang “Kulukurtina” at “Kitang Duwa, Gaespiho” (Tayong Dalaw, Sumasalamin) ang paghahanap sa wala at kulang. Gamit ang talinghaga ng pagsipat, hinahanap sa kawalan ang kabuluhan ng hindi karaniwang natatatanaw ng lohika’t pakiramdam sa pagtunton man ito sa lalim at bisa ng tula o sa kaluguran ng pagiging buo at iisa tulad ng pinagdikit-dikit na “magkapirang parte na purusa” (pirapirasong parte ng basag na salamin).

Nag-iisang eksperimental na tula (?) o kuwentong (?) may kasamang guhit na mala-komiks ang “Tektonik.” Sa akdang, tila nawawala ang tao sa lugar. Nawawalan ng lugar ang tao. Pinagmumunian nito ang usapin ng pook o lunan, kasabay ng oras at wika. Pinaglalaruan din nito ang syntax sa mga unang linya pa lamang ng akda: “dahil tayo’y/ tinatrato/ ang wika.” Iniba nito ang karaniwang estruktura ng wika upang maidiin ang “tayo” bilang mahalagang salik o aktor na siyang aktibong gumagamit ng wika at espasyo. Idiniriin ng akda ang halaga maging ng panahong kasalukuyan kaysa sa “sa isang nakakandadong/ yugto,” upang malinaw na makita ang “ngayon.”

Karamihan sa mga maikling kuwento, sanaysay at tulang naririto ay hindi pa tumatahan.

Pawang imahen ng karalitaan, nawawala ang kaluluwa, nawawala ang ginhawa. Naririto ang presensiyang negatibo dahil nawawala ang positibo. Naririto ang pighati dahil nawawala sa kaibuturan ang ligaya. Naisusulat ang mga malikhaing akda ukol sa iba’t ibang pagdurusang dahil naglulunggati tayo ng isang lipunang lukob ng kapayapaan. Nawa’y hindi magsilbing salamin ang panitikan, nawa’y magsilbing mapa ang mga ito upang mahanap natin ang daan tungo sa tahanan ng bayan.